УДК 821.512.145

Л.Р. Мортазина

ЮГАЛМАС МИРАС
(танылган драматург Хәй Вахитның туууына 100 тулу уңаеннан)

В данной статье представлены некоторые материалы из фонда известного татарского драматурга Хай Вахита, хранящегося в Центре письменного и музыкального наследия Института языка, литературы и искусства имени Галимджана Ибрагимова АН РТ.

Ключевые слова: Центр письменного и музыкального наследия, Хай Вахит, татарская драматургия, спектакль, наследие, фотодокументы, письменные материалы.

Татар театр сәнгате үсешендә якты, сизелерлек эз калдырган шәхесләрнең берсе – драматург Хәй Вахит. Ул – җиңелчә лирик комедияләре, мәхәббәт, кешеләр арасындагы мөнәсәбәтләрне сурәтләүгә багышланган сентименталь характердагы драмалары белән татар театрына яңалык алып килгән, дистә еллар дәвамында тамашачы күңелен яулап торган авторларның берсе. Ул чорда Хәй Вахит исемен белмәгән, «Беренче мәхәббәт» спектаклен карамаган, яисә бу әсәрен укымаган, ишетмәгән татар кешесе, мөгаен, булмагандыр.

Театр дигән серле дөнья 1918 елның 2 декабрендә Казан губернасы Казан өязенең (хәзерге Биектау районы) Мәмдәл авылында дөньяга килгән Габделхәй Каюм улы Вахитовны кечкенәдән үк үзенә тарта, сихерли. Бик иртә ятим калган, туганнары тәрбиясендә үскән егет, авыл мәктәбен тәмамлагач, Казан театр техникумына юл ала. Театр ул, билгеле булганча, сүз сәнгатенә, хәрәкәтләргә генә корылмаган, музыка белән дә юлдаш. Бала чактан җыр, музыка белән кызыксынган Габделхәйнең Казан музыка училищесына, консерваториягә барып керүе дә, беренче чиратта, театр, музыкаль спектакльләр, опералар иҗат итү, аларның серенә төшенергә теләү максатыннан булса кирәк. Гомумән, музыкага, җыр сәнгатенә мәхәббәт, төрле уен коралларында уйнау Вахитовлар гаиләсенә хас сыйфатлар. Хәй Вахитның якын туганы, гомере буе Мәмдәл авылында яшәгән авылдашым һәм күршем Габдрахман абый Вахитов та соңгы көннәренә кадәр кулыннан скрипкасын төшермәде, татар халык көйләрен бик яратып, моңланып, эчке белән тәэсирләнү белән уйный иде. Хәй Вахитның иҗат юлын сайлауда аны үстергән гаиләнең роле, һичшиксез, зур булгандыр.

Бөек Ватан сугышында катнашкан Х. Вахит 1956–1958 елларда Мәскәүдә М. Горький исемендәге әдәбият институты каршындагы Югары әдәби курсларда белемен арттыра. Инде

Хөснул Вәлиуллин һәм Хәй Вахит.
1941 елның 26 сентябре

сугышка кадәр үк (1937 елда) беренче пьесаларын – «Канлы куллар», «Сорыкортлар» әсәрләрен язган, моннан тыш «Дулкыннар» исемендәге шигырьләр җыентыгын бастырган автор, курслар тәмамлап кайтканнан соң, бөтен гомерен әдәби иҗатка багышлый. Тик музыкага булган олы мәхәббәте беркайчан да кимеми, ул аның иҗат җимешләрендә – җырларында, пьесаларында, либреттоларында чагылыш таба. Татар музыкасын, аның тарихын, үзенчәлекләрен бик яхшы белгәнгәдер, Х. Вахитның драма әсәрләре үзләренең аһәңлелеге, музыкальлеге белән башка авторлардан шактый аерылып тора.

Заманында Х. Вахитның иҗатына зур бәя бирелә – ул әдәби тәнкыйтьтә дә, шулай ук хөкүмәт тарафыннан бүләкләүләрдә дә чагылыш таба. «Беренче мәхәббәт» драмасы өчен, мәсәлән, ул республикабызның иң зур, иң мәртәбәле бүләгенә – Г. Тукай исемендәге Дәүләт премиясенә лаек була. Соңрак, 1968 һәм 1978 елларда Татарстан һәм Россиянең атказанган сәнгать эшлеклесе дигән дәрәҗәле исемнәр яулый. Хезмәтләренә танылган тәнкыйтьчеләр Азат Әхмәдуллин, Баян Гыйззәт тарафыннан бәя бирелә, исеме «Татар энциклопедиясе»нә, татар театрына багышланган альбом, китапларга кертелә. Шулай да, фаразлавыбызча, Хәй Вахитның тормышы һәм иҗаты әлегәчә тикшеренүчеләр тарафыннан тулаем өйрәнелеп бетмәгән. Бу фикер Х. Вахитның ТР Фәннәр академиясенең Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты каршындагы Язма һәм музыкаль мирас үзәгендә (ЯһММҮ) сакланучы шактый зур архивы белән танышканнан соң туды. Чыганаклар арасында бик күп санда фотоматериаллар (күбесе киң җәмәгатьчелеккә таныш түгел), язма мәгълүматлар, автор һәм аның әсәрләре турында үзе исән вакытта матбугатта басылып чыккан газета һәм журнал мәкаләләре, бәяләмәләр, Х. Вахитның куен дәфтәрләре, хатлары, язылачак әсәрләренең план-конспектлары, караламалары, башка төр документлар бар. Фотосурәтләрдә – аның иҗатташ дуслары (инде күбесе, кызганычка каршы, вафатлар), спектакльләрдән күренешләр, авторның халык, җәмәгатьчелек, укучылар белән очрашу мизгелләре... Шул заманның

сулышын, Хәй Вахит турында хатирәләр саклаган әлеге документлар татар театры, татар сәнгате сәхифәләрен һәм, гомумән, шул чорны өйрәнү өчен бай һәм мәгълүматлы чыганаклар була алалар.

Х. Вахит фонды 1991 елда И. Еникеев тарафыннан тасвирланган. Анда барлыгы 354 эш исәпкә алынган. Бу материаллар арасында әлегәчә укучыга таныш булмаганнары, драматургның тормыш юлы һәм иҗади эшчәнлегенә яңалыклар өстәрдәйләре дә бар. Архивтагы материаллардан аңлашылганча, Хәй Вахит әсәрләре татар сәхнәсендә генә түгел, илебезнең башка театрларында да куелган һәм зур уңыш белән барган. Әйтик, 1976 елда Дагстанда Авар музыка-драма театрында Х. Вахитның «Туй алдыннан» әсәре буенча спектакль куела, зур уңыш белән бара. Бу турыда шул елның 13 маенда «Советская Татария» газетасында мәкалә дә басылып чыга [ЯһММҮ, 103 ф., 2 тасв., 57 эш]. Мирасханәдә, шулай ук, авторның әсәрләренә, дөнья күргән спектакльләренә карата «Правда», «Социалистик Татарстан» газеталарында, «Азат хатын» журналында басылып чыккан күпсанлы бәяләмәләр белән дә танышырга мөмкин.

Фотолар арасында [ЯһММҮ, 103 ф., 2 тасв., 41 эш], әйтеп узылганча, авторның иҗат мизгелләре чагылыш тапкан сурәтләр күп. Аларның һәрберсе үзенчәлекле тарихка ия, драматург иҗатындагы теге яки бу сәхифәне яктырта. Фотоларда сурәтләнгән затлар арасында татар сәнгатендә зур урын тоткан шәхесләр – язучылар, композиторлар, режиссерлар, артистлар бар. Фотоларның барлыкка килү сәбәпләренә килгәндә, аларның күпчелеге әсәр яки аңа багышланган конкрет чара – спектакль, премьера, шулай ук язучылар җыелышлары, съездлар белән

«Самат» операсы авторлары:
М. Җәлил исемендәге Татар опера һәм балет театрының баш режиссеры Нияз Даутов, композитор Хөснул Вәлиуллин, либретто авторы Хәй Вахит

«Самат» операсының премьерасыннан соң. Нияз Даутов белән. 1977 ел, 6 ноябрь

Драматург Хәй Вахит һәм режиссер Марсель Сәлимҗанов: «Беренче уртак эшебез»

бәйле. Мисал өчен, бик кызыклы фотоларның берничәсе «Самат» операсы белән бәйле. Фотоларның берсендә әлеге операның авторлары – М. Җәлил исемендәге Татар опера һәм балет театрының баш режиссеры Нияз Даутов, танылган татар композиторы Хөснул Вәлиуллин, либретто авторы Хәй Вахит сурәтләнгән. Билгеле булганча, беренче тапкыр 1957 елда сәхнәләштерелгән әлеге әсәр татар опера сәнгате үсешендә шактый зур казаныш буларак кабул ителә, тәнкыйтьчеләр һәм музыка сөючеләр тарафыннан уңай бәяләнә. Драматургның Хөснул Вәлиуллин белән яшьлектә башланган иҗади дуслыгы озак еллар дәвам итә. Бу дуслык башка фотосурәтләрдә дә чагылыш таба.

Икенче бер уникаль сурәт, шулай ук, театраль премьера белән бәйле. Анда Г. Камал театрында куелган спектакль – «Соңгы хат»ның премьерасыннан соң төшкән авторлар – драматург Хәй Вахит һәм режиссер Марсель Сәлимҗанов сурәтләнгән. Фотоның арткы ягына «Беренче уртак эшебез» дип язылган. Бу әсәр 1966 елның 21 мартында беренче тапкыр Г. Камал театры сәхнәсендә уйнала [Галиәсгар Камал исемендәге..., б. 196]. «Соңгы хат» драмасы буенча куелган спектакльгә музыканы шулай ук композитор Хөснул Вәлиуллин яза. Бу эш әлеге иҗат төркеменең беренче, әмма бердәнбер уртак эше булып калмый. 1968 елның 23 мартында шул ук авторлар тарафыннан эшләнгән «Илһамия» комедиясенең премьерасы була [Галиәсгар Камал исемендәге, б. 197]. Моннан тыш, Х. Вахит Р. Гобәйдуллин, Ш. Шәрифуллин, С. Садыйкова, Ф. Әбүбәкеров кебек композиторлар белән дә иҗат иткән. Г. Камал театрында исә режиссерлардан П. Исәнбәт белән Р. Бикчәнтәев Х. Вахит әсәрләрен сәхнәләштергәннәр.

Мирасханәдә тупланган материаллар арасында аеруча кызыклыларын, мөгаен, Х. Вахитның шәхси кәгазьләре, язмалары, караламалары, куен дәфтәрләре тәшкил итәдер. Алар арасында язылачак әсәрләрнең планы, кыскача эчтәлеге, драматургның уй-фикерләрен чагылдырган сүзләре, афоризмнары бар. Аларга нигезләнеп, авторның уй-кызыксынуларын, нинди хыяллар белән янганын ачыкларга мөмкин. Араларында заманы өчен шактый кыю әйтелгәннәре дә бар. Алар, әлбәттә, бүгенге заман укучысы өчен дә гаять кызыклы.

Гомумән алганда, бүгенге көндә ТР Фәннәр академиясе Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма һәм музыкаль мирас үзәгендә сакланган Хәй Вахит фонды һәм андагы документлар

үзләренең шактый бай һәм үзенчәлекле булуы белән аерылып торалар, алар драматургның иҗади эшчәнлеген һәм тормышын өйрәнүчеләрдә зур кызыксыну уятыр дип уйларга тулы җирлек бар.

Хәй Вахитның куен дәфтәреннән:

Җүнле атадан җүнсез бала туа. Мин үземнең җүнсез булганыма сөенеп тә куям. Балаларым җүнле булыр.

* * *

Дуңгызларга бүреләр һөҗүм итсә, дуңгызлар бер-берсенә артлары белән (берләшеп), бүреләргә каршы һәрберсе аллары белән каршы баралар.

* * *

Көнең өчен яшәмә, динең (иманың) өчен яшә.

* * *

Тәнкыйтчеләргә:
Берсе күреп өрә, калган биш-алтысы аңа ияреп өрә.

* * *

Алга бару өчен артка барып карау да кирәк.

* * *

Элек киленне алганда ашатып карап алганнар. Яхшы ашаса, алганнар. Яхшы эшли, дип. Хәзер, киресенчә, аз ашаса, алалар [ЯһММҮ, 103 фонд, 1 тасв, 295 сакл. бер.].

Әдәбият

Галиәсгар Камал исемендәге татар дәүләр театрына йөз ел. Ике томда. Т. 2. Казан: Заман – Татар. кит. нәшр., 2009. – 368 б.
ЯһММҮ, 103 ф., 2 тасв., 41 эш
ЯһММҮ, 103 ф., 2 тасв., 57 эш.
ЯһММҮ, 103 ф., 2 тасв., 295 эш.

Мортазина Ләлә Рәис кызы,
педагогика фәннәре кандидаты, ТР ФА Ш. Мәрҗани исемендәге Тарих институтының Милли мәгариф тарихы һәм теориясе үзәге әйдәп баручы фәнни хезмәткәре